

Okanovic Alexandra:

„A tények nem hozzánk, hanem a világhoz tartoznak.”

Åsa Wikkfors: Alternatív tények – a tudás és ellenségei

Alternatív tények – A tudás és ellenségei címmel jelent meg Åsa Wikforss, a Stockholmi Egyetem filozófia professzorának és a Svéd Királyi Tudományos Akadémia tagjának legújabb könyve, melyben a tény- és tudásrezisztencia jelenségeit és okait kutatja.¹ A könyv apropójául szolgáló és a címben is megjelenő *alternatív tények* kifejezés, az amerikai elnök 2017-es beiktatási ünnepségéig vezethető vissza, mely kapcsán heves vita alakult ki az ott jelenlevő nézőközség számáról. Az eskütételt követően Donald Trump sajtótitkára, Sean Spicer azt nyilatkozta, hogy korábban még sohasem gyűlt össze annyi ember, mint Trump beavartásán. Amikor azonban világossá vált, hogy ez nem igaz (az eseményen készült képek és bizonyítékok mást igazoltak), Kellyanne Conway, Trump akkori tanácsadója szerint Spicer „mindössze alternatív tényeket közölt” (7).

Wikforss szerint az *alternatív tények* kifejezés arra is alkalmassá vált, hogy a napjainkban zajló folyamatokat szimbolizálja. Ide tartoznak azok a növekvő számú összeesküvés-elméletek, a médiát és az internetet elárasztó álhírek vagy félígazságok, amelyek kivált Trump elnöksége alatt a különböző politikai- és sajtóvitákkal nőttek egybe. Ennek nyomására Wikforss arra vállalkozik, hogy megérvelje, milyen feltételek és kritériumok kapcsán beszélhetünk tényekről, és hogy az említett jelenségek okait felkutassa. Mivel elemzései sokkal összetettebb folyamatokat vizsgálnak az aktuális politikai beszédmódnál és állításoknál, Wikforss a tudomány szűrőjén keresztül, elsősorban a filozófia és a kognitív pszichológia területén elemzi az adott jelenségeket. Teszi mindezt azért, hogy a tények polarizálódásával és a világ „alternatívizálásával” szemben bebizonyítsa számunkra a tudás és az ismeretszerzés szükségét és relevanciáját.

Wikforss kötete öt fő részből áll, de érveléseinek súlypontját az első két fejezetben találjuk. A szerző elsősorban tudásrezisztenciáról beszél, amin a tények és a tudás elutasítását érthetjük. A *tudásrezisztencia* mégsem az emberiséget

¹ Åsa Wikforss: *Alternatív tények – A tudás és ellenségei* (ford. Dobosi Beáta). Typotex, Budapest, 2021. A kötet oldalszámára egyéb megjelölés nélkül, zárójelben hivatkozom.

elmarasztaló ítélet. Wikforrs kiindulópontja vallomásértékűen arisztoteliánus, miszerint „az ember olyan racionális állat” (66), akinek hajlama és igénye van a tudásra. Azt is fontos kiemelni, hogy az emberiség tájékozódása és fennmaradása örök időktől kezdve az ismeretszerzéstől és tudástól függ. Wikforrs kérdése igazán csak ennek fényében válik világossá: ha az ember olyan racionális lény, akinek igénye és szüksége van a tudásra, amely a világban való boldogulását jelenti, mégis mi ad okot arra, hogy ezzel ellentétesen vélekedjünk és cselekedjünk, miért kérdőjelezzük meg a tudományt és a szakértelmet akkor, amikor az a leglátványosabb fejlődést produkálja. A szöveget mozgó kardinális kérdés tehát az, hogy miért vagyunk hajlamosak olyasvalamiben is meggyőződéssel hinni, és olyan állításokat is tényként elfogadni, amelyek igazával szemben szép számmal akadnak bizonyítékok.

Wikforrs szerint részben azért, mert elhanyagoltuk a tudásszerzés egyik fontos kritériumát, mégpedig azt, hogy a tényeknek nevezett megállapításokkal körültekintően bánjunk. Mindezt tovább fokozzák olyan vélekedések, amelyek az objektív tények meglétét is elutasítják. A szerző szerint az ilyen nézetek a *ténynihilizmus*hoz köthetők. Wikforrs megállapítása szerint a *ténynihilizmus* tagadja, hogy rendelkezünk a világra vonatkozó igaz vagy hamis ténytiszta állításokkal (39). Azonban a tények bizonyos módon felismerhetők. Kiindulópontként vehetők azok a ténytiszta állítások, amelyekben jó okunk van hinni. Az azonban, hogy bizonyos állításokban jó okkal hihetünk, Wikforrs szerint még nem jelenti azt, hogy kétségtől tényekről beszélhetünk. Állításainknak feltétlenül igazolást kell nyerniük. Mint azt később magyarázza: ténynek tekinthető tehát minden olyan állítás, amely valamilyen módon azt írja le, hogy milyen a minket körülvevő világ; de a „hosszabb” és „filozófikusabb” összefoglalója alapján tény mindaz, ami igazá teszi e ténytiszta állításokat. Vagyis: tény az, ami igazá teszi (13) az egyes kijelentéseket.

Emellett arra is rámutat, hogy a tények valamiképpen mindig a világ és a világ leírása közötti kapcsolatot igazolják. Ezért azokat nem mi alakítjuk ki, nem hozzánk, hanem a világhoz tartoznak. Wikforrs szerint a világ azonban csak egyféle lehet (65). A szerző meglátása szerint, amikor Trump sajtókampánya az alternatív tényekre hivatkozva súlyosította a megjelenő nézőközönségre vonatkozó valótlán és hamis állításokat, tulajdonképpen nem mást közvetített, mint egy tetszésüknek megfelelő elképzelést. Kijelentéseik azonban nem nyertek semmiféle igazolást, csupán azt fejezték ki, amit az elnök vélhetőleg látni szeretett volna az eskütételen. Mégis, fontolóra véve Wikforrs érveléseit, aligha beszélhetünk a tények alternatíváinak alakításáról és poliszémájáról úgy, ahogyan azt a volt elnök sajtófelelősei tették. Mint az később világossá vált, a tények ugyanis teljesen mást igazoltak. Minden afelé vezet tehát, hogy körültekintően

kell fogalmaznunk akkor, amikor a tényekre hivatkozunk és figyelembe kell vennünk azokat a kritériumokat, amelyek kizárják a személyes véleményeket, a nekünk tetsző alternatívákat és szubjektív elképzeléseket.

Wikforrs azonban nem áll meg a tények leírásánál, tovább elemzi a tudás struktúráját és az ismeretszerzés folyamatait annak érdekében, hogy feltárja azt, amit e folyamatban a személyes meggyőződéseink csapdáinak gondol. Az emberi tudást megalapozó tényezők között ugyanis nemcsak a tények és a tények alapos ismerete áll, de fontos helyet tölt be a kognitív hit, amely elengedhetetlen ahhoz, hogy tudásról beszéljünk. Ahhoz ugyanis, hogy tudjunk valamit, hinnünk is kell egy állítás igazságtartalmában. E ponton Wikforrs az ismeretszerzés pszichológiai tényezőit húzza alá. Szemlélete szerint igencsak súlyos problémát jelent az, hogy tudásunk nagy részét máshonnan vagy másoktól szerezzük, hiszen előfordulhat, hogy az önkényes meggyőződéseink alapján elutasítunk, vagy éppen elfogadunk olyan tényeknek látszó megállapításokat, amelyek igazságtartalmát vagy forrásait még nem ellenőriztük. Ekkor a tudás megszerzésében háttérbe szorulnak a bizonyosságot szolgáltató tények, ez pedig megágyaz az általa leírt *tényreizisztenciának* vagy téynyihilizmusnak. A tudásreizisztenciának itt két különböző módját emeli ki: egyfelől azt, amikor kerüljük az információk befogadását és meggyőződéseink alapos ellenőrzését; másfelől azt, amikor releváns információkhoz jutva, továbbra is abban hiszünk, amiben nincsen jó okunk hinni (35).

Tehát nem csak a tények tisztázása és meghatározása jelenthet problémát, de alapvetően a tények befogadása is. A szerző szerint ezt az magyarázza, hogy a tények és a tudás hiányában hajlamosak vagyunk bizonyos torzításokra. Ennek hatására pedig szándékosan keresünk olyan információkat, amelyek megerősítik meggyőződéseinket, vagy éppen mellőzzük azokat az információkat, amelyek azok ellen szólnak (72). Ilyenkor a személyes meggyőződéseinket és ideológiáinkat helyezük előtérbe, amit nem feltétlenül szándékosan és nem is mindig tudatosan teszünk. Ebben az esetben viszont egyáltalán nem járulunk hozzá ahhoz, hogy bármilyen igazságtartalmat ellenőrizzünk, pusztán önkényesen válogatunk az információk halmazából. Azon túl tehát, hogy racionális lényekként szükségünk és igényünk van a tudásra, hajlamosak vagyunk elutasítani azt a személyes meggyőződések csapdájába esve. Ezeket a pszichológiai szaknyelv *megerősítési torzításoknak* nevezi, mely jelenséget már számos kísérlet vizsgált és kutatott. A kötet megemlíti belőlük párat, de főként a politikailag vezérelt gondolkodást emeli ki azért, hogy megmutassa, miként fonódnak egybe a pszichológiai torzítások az információ helytelen kezelésével.

A poltikailag motivált gondolkodáshoz tartozik az is, hogy relevánsnak tekintünk-e fontos információkat; vagy például az, hogy miként kezeljük azo-

kat a forrásokat, amelyekből ezeket az információkat nyertük. Ennek fényében láthatóvá válik, hogy a különböző torzítások fogékonnyá tehetnek bennünket a féligazságokra. A szerző szerint pontosan ebben rejlik a minket körülvevő események újdonsága. Mindig is akadtak olyanok, akik a tudományt és a szakértelmet megkérdőjelezték. A tények alternatívizálása azonban a kognitív torzításokból adódó gyengeségeket használja fel és olyan visszaélő stratégiának tekinthető, ami korábban nem látott mértékben csúcsosodik ki a médiumoknak és a politikának köszönhetően. Ennek okán a könyv negyedik fejezete részletesen elemzi a propaganda, a média és az álhírek működési mechanizmusait és ránk gyakorolt hatásait.

Wikforrs végezetül azt a kérdést teszi fel, hogy mit lehet tenni e folyamatok ellen, hogyan kerülhetők el az ismeretszerzés csapdái, s hogyan ismerhetők fel a megtévesztés stratégiái. Jól tudjuk, hogy a tudás első számú intézménye az iskola. Ezért a kötet részletesen tárgyalja a svéd iskolarendszer modelljét azért, hogy rámutasson az ebben alkalmazott konstruktivista elméletek veszélyeire. Mint azt a kötetből megtudhatjuk, az 1994-es svéd iskolareform a konstruktivista módszertant vezette be az oktatásba, amely a könyv születéséig követett módszernek számít. A szerzőtől azt is megtudhatjuk, hogy egy olyan modellről van szó, amely a tanulási folyamatok elsajátítását és a készségek fejlesztését részesíti előnyben az ismeretek és tények átadásával szemben. Wikforrs szerint az olyan módszerek útrabocsajtása, amelyek szerint az iskolák feladata elsősorban nem a tudás és a tények átadása, hanem a hallgatók boldogulásának elképzelt segítése, a világ alternatívizálódásának egyik igencsak szélsőséges veszélyforrását jelentheti, mert nem hagy módot arra, hogy felülírjuk az önkényes véleményeket és a szubjektív torzításokat.

Számos példát olvashatunk arról, ahogyan az oktató és a hallgatóság között vita alakult ki az elsajátítandó anyag tartalmáról, végső soron egy ideológiai elköteleződés következtében. Azon túl, hogy kritikusan kell kezelnünk a konstruktivista módszereket, Wikforrs arra is felhívja a figyelmet, hogy a tudással kapcsolatos helyzet mégsem végérvényes, és mindennek ellenére rendelkezünk olyan jól bevált eszközökkel és módszerekkel, amelyekkel elkerülhetjük a tudásrezisztenciához hasonló állapotokat. Ehhez a kritikai gondolkodást, a forráskritikát, a tudomány és a szakértelem ismeretét, valamint a tényellenőrzést kell elsajátítani, és lehetőleg minél többször, minél inkább torzítások nélkül gyakorolni.

Az alternatív tények – A tudás és ellenségei aktuális és releváns kérdéseket megfogalmazó kötet. Számos alkalommal és egyre szélesebb körben találkozhatunk a tudományt és a szakértelmet vitató és kérdőre vonó csoportokkal; azt is láthatjuk, hogy napjainkban a közvélemény alakulása egyre inkább az emberi

indulatokon és érzéseken alapszik. Wikforrs könyve filozófiai és tudományos szakértelemmel agitál az ezt képviselő megállapítások és igazságtalanságok ellen, leleplezi a folyamatok és stratégiák működését; mindeközben pedig jól megalapozott és józan érvekkel vitázik a tudást romboló tényezők ellen. És ha mindez nem volna elég, az elmúlt évtized nyilvános és politikai beszédeiben elhangzó állításokkal is gazdagon példázza a tudásrezisztens megszólalások előfordulásait. Wikforrs kötete bárki számára izgalmas olvasmány lehet, akinek fontos a kritikus gondolkodás és tényellenőrzés, s akit érdekel ezek kivitelezése. A könyvet tekinthetjük egy erre irányuló részletes útmutatónak is.